ĠUŻÈ AQUILINA

L-Ilsien Malti: Dokument ta' l-Istorja

Illum, wara bosta snin ta' tagħlim, ħafna fehmu li għalkemm il-Malti huwa lsien ta' poplu żgħir fil-għadd li jgħix fi gżira ċkejkna, madankollu għandu ġo fih setgħat kbar bħal ta' dik iż-żerriegħa żgħira li biż-żmien issir siġra kbira. Minħabba f'hekk, l-istess fil-Malti, l-istess bħall-interess f'Malta, mhux se jibqa' magħluq mad-dawra ta' din il-gżira. B'dan il-ħsieb f'moħħi jien ħadt sehem f'diversi kungressi, mill-Amerka sa l-Awstralja, biex ngħarraf lill-istudjużi barranin bl-importanza tal-Malti fil-kamp ta' l-istudju Semitiku kif ukoll fil-kamp ta' l-Ilsna Romanzi. Jekk it-teżori li għandha nagħarfu nesportawhom, ħafna barranin juru interess akbar f'wirt missirijietna.

Tassew li l-Malti hu mitkellem f'Malta biss, imma niftakru dejjem li ma kienx ikun hemm Ilsien Malti fid-dinja kif hemm ilsna oħra, kieku ma kienx hemm ġens Malti. Madankollu, bis-saħħa ta' dan l-ilsien, meta huwa studjat xjentifikament, aħna norbtu l-fruntieri tal-gżira żgħira tagħna mal-fruntieri ta' żewġ kontinenti. Aħna bis-saħħa tal-Malti nistgħu nibnu l-pont bejn l-Ewropa u l-Afrika.

Qabel infisser għaliex, irrid ngħid biss li se naqsam it-taħdita tiegħi fuq il-firxa ta' l-istorja ta' Malta f'żewġ perijodi l-aktar importanti, sewwa sew fejn jidħol it-tlaqqigħ taż-żewġ fruntieri li għadni kif semmejt — il-fruntieri li jgħaqqdu lil Malta ma' l-Ewropa u l-Afrika. Flok il-fruntieri stajt nieħu l-paragun tal-pont li jgħaqqad żewġ pajjiżi mifruda bil-baħar. Fl-editorjal tal-*Journal of Maltese Studies* (Għadd 5 tas-sena 1968) jiena ktibt hekk: *The editor of this Journal insisted several times on the need for his Chair to*

include the teaching of Arabic Language and History in our university, mentioning among other reasons that the university of a Semitic speaking country with a European civilisation is in a privileged position for the promotion of Arabic and Islamic Studies even much more than an English university or any other university in Europe.

Lingwa ta' pajjiż tista' tarahа minn diversi aspetti. Minbarra l-aspett filoloġiku, hemm aspetti oħra, fosthom l-aspett storiku. L-Istorja ta' l-Ilsien Malti tidħol bilfors fl-Istorja ta' Malta, bħalma l-lingwi ta' pajjiżi oħra, meta l-istorja nistudjawha fil-wisa' tagħha kollu, jidħlu fl-istorja ta' pajjiżhom. Ma tistax tagħraf l-istorja ta' pajjiż biżżejjed jekk ma tkunx taf l-istorja tal-lingwa tiegħu.

Malta, li ħadet rajha f'idejha fl-1964, kienet dejjem maħkuma mill-barranin u għalhekk ġara li, biż-żmien, ħafna nies tal-ħakma li żżewġu nisa Maltin (demm il-mara l-aktar li jżomm l-identità ta' nazzjon) saru biċċa waħda minn ġens pajjiżna. Għandna xhieda qawwija ta' dan fl-għadd tal-kunjomijiet tagħna.

Perijodi storiċi ewlenin

L-aktar żewġ perijodi importanti fl-istudju tal-Malti huma l-ħakma politika ta' l-Għarab li bdiet mis-sena 870 u baqgħet sas-sena 1090 u warajha l-ħakma Normanna li bdiet minn din l-aħħar sena u biż-żmien fetħet il-bieb għal diversi ħakmiet oħra mhux iżjed mill-Afrika biss, bħal fi żmien il-Għarab, imma mill-Ewropa wkoll. Minħabba f'hekk, l-istorja lingwistika Maltija hija bilfors Ewro-Afrikana waqt li l-istorja taċ-ċiviltà tagħna hija Ewropea u Nisranija. Iċ-ċiviltà Maltija taħt iż-żewġ aspetti hija dejjem Ċiviltà Mediterranea. Imkien daqs f'Malta ma jiltaqgħu hekk tajjeb dawn iż-żewġ ċiviltajiet, għax hawn Malta nitkellmu lsien li, minkejja l-kotra ta' kliem missellef mill-Isqalli u mit-Taljan u, fi żmienna, mill-Ingliż, jidħol fl-Ilsien Għarbi li llum hu mitkellem minn madwar 100,000,000 ruħ. Kien għal din ir-raġuni li fl-1971, hawn Malta sar l-ewwel kungress ta' l-istudji Għarab-Berberi mlaqqa' mill-Università tagħna flimkien mal-*Ecole Pratique des Hautes Etudes* Università ta' Pariġi. Dawn iż-żewġ universitajiet qatt ma kienu jiltaqgħu hawn Malta li kieku ma sabux f'din il-gżira tagħna interessi ta' studji li joħorġu barra mix-xtut tagħha.

Għall-istudju xjentifiku ta' l-ilsien Malti hu meħtieġ ħafna, għalhekk, minn naħa waħda, l-istudju ta' l-ilsna Semin, l-aktar ta' l-Għarbi, u min-naħa l-oħra l-istudju ta' xi djaletti Romanzi, l-aktar dak tat-Taljan qadim, ta' l-Italja ta' nofsinhar u ta' l-Isqalli. Bejniethom dawn iż-żewġ familji ta' l-ilsna jiġbru l-istorja kulturali u etnika tagħna. L-istudju ta' l-ilsien Malti, mela, igħinna nifhmu l-istorja ta' pajjiżna. Lingwa u storja jintrabtu flimkien u jixħtu dawl fuq xulxin. Biex nuri dan biżżejjed nagħti analiżi storiko-lingwistika ta' ġrajjiet artna fl-imgħoddi, lura fiż-żmien minn qabel bdew jinżammu d-dokumenti miktuba fl-arkivji; lura fiż-żmien qabel ma l-liġijiet bdew jinkitbu biex tinżamm tifkira tagħhom fil-kotba.

Semmejtilkom iż-żewġ ġrajjiet politiko-soċjali l-aktar importanti fl-istorja tal-lingwistika Maltija, jiġifieri dik li tintrabat mal-ħakma Għarbija u dik li tintrabat ma' tmiem il-ħakma Għarbija u tibqa' sejra għal matul il-ħakmiet Ewropej ta' warajha.

Studju mqabbel ta' l-elementi tal-Malti semitiku, li writnieh mingħand nies li kienu jitkellmu lsien li jidħol fil-familja ta' ilsna Semin jixħet dawl qawwi fuq il-ħajja soċjali Maltija fi żmien il-Għarab, u jekk wieħed iħaffer taħt is-saff Għarbi, forsi fuq in-nies ta' qabilhom ukoll. L-istorja miktuba ta' Malta, mhux bħal dik ta' Sqallija, ftit li xejn issemmi dwar il-ġrajjiet soċjali ta' matul il-ħakma Għarbija għalkemm, jekk wieħed igħodd is-snin li l-Għarab baqgħu Malta sa fi żmien in-Normanni meta Federiku II bagħathom 'il barra, l-influwenza lingwistika tagħhom tinfirex fuq medda ta' xi erba' mitt sena.

Il-Maltin u l-Għarab damu jgħixu flimkien f'din il-gżira. F'dawk iż-żminijiet il-ġrajjiet soċjali tal-ħajja Maltija baqgħu jseħħu għax kull fejn ġabriet ta' nies jiltaqgħu flimkien, jinħolqu bilfors relazzjonijiet soċjali li l-istudju tagħhom jagħmel sehem mill-istudju politiku-soċjali ta' l-istorja tal-poplu. Mill-istudju tal-Malti naslu biex nifhmu li l-Għarab li ħakmu 'l Malta f'dak iż-żmien meta ġà kienu ilhom iżjed minn 150 sena fi Spanja u aktar minn 40 sena fi Sqallija, fejn ħallew wirt għani taċ-ċiviltà tagħhom, kellhom influwenza kbira fuq il-ħajja soċjali tal-gżejjer tagħna. Dan ma nafuhx minn dokumenti merfugħin fl-arkivji. Dan nafuh l-aktar minn dokumenti oħra merfugħin fl-ilsien Malti. Minn dawn id-dokumenti lingwistiċi ta' l-ilsien mitkellem, nistgħu ngħidu li l-influwenza Semitika hawn Malta laħqet iċ-ċirku ta' kliem u ideat li

kienu meħtieġa fuq l-1,000 sena ilu, kliem ewlieni fiċ-ċiviltà tal-bniedem bħalma hu kliem li juri l-fenomeni tad-dinja u l-elementi tagħha, kliem li jfissru ideat meħtieġa biex jingħata isem lil dak kollu li għandu x'jaqsam mar-raba' u l-ilma; mal-minerali u metalli; x'uħud mill-bhejjem, insetti u rettili; siġar tal-frott; ħxejjex selvaġġi jew ta' l-ikel; l-anatomija ta' ġisem il-bniedem; il-qrubija tad-demm (kif wieħed jiġi mill-ieħor); ikel u xorb; iż-żmien u l-erba' staġuni; il-kejl u l-għadd. Minbarra dan, il-Malti mitkellem jixhed influwenza semitika, anki f'dik li aħna nistgħu niddiskrivu bħala binja jew tifsila tal-lingwa, jiġifieri l-istruttura sintattika.

Il-lingwa u l-istorja

Ħafna mill-kliem, jekk tistudjah fil-kontest soċjali ta' żmienu, l-aktar meta tiftakar li għalkemm inbidlu l-ħakmiet barranin waħda wara l-oħra, dawn baqgħu jingħadu u għadhom jingħadu sa llum igħin lill-istoriku xejn inqas mil-lingwista biex jiġbed deduzzjonijiet, u forsi konklużjoni, li minnhom jista' jibni materjal storiku u soċjoloġiku li m'għandna l-ebda tifkira miktuba tiegħu. Qed ngħid għal kliem tal-biedja bħal *qasam, raba'* u *egħlieqi,* li, flimkien ma' l-ismijiet tal-kejl tagħhom *kejla, siegħ, modd, wejba,* jixħtu dawl fuq is-sistema fewdatarja ta' taqsim l-art. X'ingħidu, imbagħad, għad-dawl li t-toponomastika Maltija tixħet fuq l-istorja ta' Malta Semitika jonkella fuq Malta medjevali? Dawn, tneħħi xi ftit ġodda u għalhekk dokumentabbli, bħal kliem tal-biedja huma Għarab fil-qofol tagħhom. X'jista' jgħidilna l-istoriku fuq dan?

Xhieda oħra ta' l-influwenza ta' l-Għarab hawn Malta huwa l-għadd ta' ismijiet ta' nisel Semitiku, morfoloġikament Għarbin forsi meħudin u mibdulin minn ilsien ieħor semitiku li kien mitkellem fil-gżira ta' Malta, qabel ħaduha taħt idejhom. Fuq dan l-argument tkellimt f'kungress li sar f'Ravello fl-1966. Ħafna drabi l-istudju tal-Malti u l-ilsna qrabu jgħin biex bihom nifhmu x'ifissru l-ismijiet ta' rħula u nħawi f'Malta u Għawdex; għax ibqgħu żguri li l-ismijiet fil-bidu dejjem ingħataw b'xi sens u għal xi raġuni. Ingħataw biex jagħżluhom minn xulxin bħall-ismijiet li nagħtu lit-trabi fil-magħmudija. Ħafna drabi jiġri li, minħabba s-snin li jkunu għaddew kemm is-sens u kemm ir-raġuni jew jintilfu, jew ma jibqgħux jinftiehmu u nistgħu nfittxuhom u nsibuhom biss bl-istudju ta' l-ilsna

qrib, l-aktar il-Għarbi li, fost l-ilsna semitiċi kollha, hu l-iżjed għani u importanti għall-istudju tagħna.

L-Għarbi hu l-muftieħ ta' l-ilsna Semitiċi kollha għax fosthom hu l-aktar għani, muftieħ li jiftaħ ħafna bibien.

Fil-Għarbi ta' l-Afrika ta' Fuq li, fost diversi djaletti l-aktar li jaqblu mal-Malti, xi drabi jitfaċċa kliem ta' nisel Latin, mogħti sura Għarbija fdal ta' l-imperjaliżmu lingwistiku fi żmien ir-Rumani bħalma kienet, biex nagħtu eżempju, l-Afrika ta' Fuq (il-Magħreb) fi żmien Santu Wistin. Eżempju ta' kliem Għarbi mil-Latin huma: *dinâr,* li ġejja mil-Latin *denarius* bil-Malti *dinier* u l-kelma *fellus* li tinsab fl-Għarbi ta' l-Afrika ta' Fuq mil-Latin *'pullus'*; il-verb *fernaq* (Għarbi *farnaq*) mnejn ħadna l-kelma Maltija *ifernaq,* mil-Latin *'fornax'*. Mill-Grieg imbagħad għandna l-kelma *fils*/pl. *flus,* mill-Għarbi *fils* meħuda mill-Grieg *obolos.* Għalkemm l-Għarbi jgħix u jikber minnu nnifsu, issellef kliem ieħor mill-Grieg, mill-Persjan, mill-Ispanjol u mit-Tork u fi żmienna qed jissellef ukoll mill-ilsna Anglo-Sassoni l-aktar il-kliem xjentifiku.

Ħafna jfaħħru għal ġmielha l-bajja Għawdxija tax-Xlendi, imma kemm hawn minna, ħlief dawk li studjaw il-Malti sal-qiegħ, li jafu li din il-kelma għalkemm tinsab fil-Għarbi tal-Palestina wkoll hi meħuda mill-ilsien Biżantin *xelandion* li Dozy* ifisser *espèce de navire,* bil-Malti speċi ta' ġifen Biżantin? Fil-Palestina tal-Punent hemm post jismu *ħurbet ex xelendi,* jiġifieri l-ħerba tax-Xlendi. Jekk inhu hekk, ma nistgħux mil-lingwistika naqbżu għall-istorja u ngħidu li l-bajja Għawdxija ssemmiet hekk għax fiha kienu jidħlu l-iġfna Biżantini? U jekk inhu hekk, x'kummerċ seta' kellhom Malta u Għawdex magħhom? Il-bajja tax-Xlendi hi bajja storika. Fis-sena 1961 mill-qiegħ tal-baħar ftit 'il barra minn din il-bajja tellgħu ġarar ta' nbid ta' għamliet Rumani, Kartaġiniżi u Griegi, ħaġa li turi illi, minħabba l-maltemp li jagħmel fil-bokka tax-Xlendi, kien għereq aktar minn bastiment wieħed, li ma nstab l-ebda fdal tagħhom. Jidher li l-bajja tax-Xlendi kienet bajja ta' kummerċ ma' artijiet barranin.

Ħafna drabi hawn Malta nitkellmu fuq il-ħtieġa li nħaddru l-gżejjer tagħna, inħawlu u nkabbru siġar iżjed għax jiġbdu x-xita, u barra li jsebbħu l-Gżira, l-egħlejjel tagħhom huma l-matmura tal-

---

* Dozy, Reinhart A.P., *Supplèment aux dictionnaires arabes.* Leyde 1881. 2 vols.

poplu. Mit-toponomastika nibnu dehra ta' Malta ħadra għax aktar imsaġġra. Fost ismijiet agrikoli ta' rħula nsemmi ż-Żejtun u Ħaż-Żebbuġ hawn Malta u ż-Żebbuġ Għawdex. Meta għandek ismijiet ta' tliet irħula msemmijin għas-siġra li minnha jingħasar iż-żejt (f'Għawdex qrib iż-Żebbuġ hemm raħal jismu l-Għasri) għandek xhieda mhux biss ta' interess lingwistiku imma ta' interess soċjoloġiku wkoll, l-aktar għal dawk li jistudjaw l-istorja tal-biedja hawn Malta u l-ħafna għajdut li għandu x'jaqsam mar-raba' u x-xogħol tiegħu. Biex ngħinkom tifhmu kemm kienet iżjed imħaddra u msaġġra Malta, insemmilkom mit-toponomastika Maltija ismijiet ta' siġar u xtieli mfissrin bl-Ingliż bħala xhieda ta' dan: Ħal Balzan: *(il-)Berwieq,* 'asphodels'; *(il-)Qasbija,* 'stubble'; *(Ta' l-)Iklin,* 'rosemary'; Birkirkara: *(Ta' l-)Iklin,* 'rosemary'; Birżebbuġa: *(Wied) Żenbaq,* 'jasmine'; *(Wied) Żnuber,* 'fir tree'; Dingli: *(Il-) Bukra,* 'tamarisk'; Gudja: *(Wied) Qoton,* 'cotton'; Gżira: *(Ta' Wied) Għollieqa,* 'bramble'; Għaxaq: *(L-)Iklin,* 'rosemary'; Marsaxlokk: *(Iż-)Żebbuġ,* 'olive trees'; Mellieħa: *(Għajn) Żnuber,* 'Scotch pine or fir tree'; Mdina: *Biżbeżija,* 'fennel'; *(Ta') Dolf,* 'plane tree'; *(Il-)Ħemsija,* 'chick pea' *(collective); Żebbuġa,* 'olive'; Mġarr: *Ġnejna,* 'small orchard'; *(Il-)Ballut,* 'oak tree'; *(In-)Naħlija,* 'palm tree'; *(Għajn) Tuffieħa,* 'apple tree'; Mosta: *(Is-)Sgħajtar,* 'thyme'; Naxxar: *(Wied) Bordi,* 'papyrus'; Għargħur: *(Tax-) Xwieki,* 'thorny places'; *Żagħruna,* 'wild hawthorn'; Qormi: *(Xagħra tas-)Simar,* 'common rush'; *(Tad-Dwieli),* 'vines'; *(Tad-) Dukkara,* 'male fig-tree'; Rabat: *(Ġebel) Dollieġħi,* 'water melons'; *(Wied il-) Busbies,* 'fennel'; *(Ta') Dolf,* 'plane tree'; *Imtaħleb,* 'moss'; *(Is-)Sandar,* 'sandal'; Raħal il-Ġdid: *(Tal-) Liedna,* 'ivy'; *(Għajn) Dwieli,* 'vines'; *(San Ġwann tal-)Għorgħar,* 'juniper tree'; Siġġiewi: *(Rdum) Ħurrieqi,* 'bramble'; *(Tal-)Lewża,* 'almond tree'; *(Tal-)Berwieq,* 'asphodel'; San Pawl il-Baħar: *(Il-)Ballut,* 'oak tree'; *(Is-)Safsafa,* 'willow'; *(Is-)Simar,* 'common rush'; *(Tal-)Għansar,* 'officinal squill'; *(Tal-)Basal,* 'onions'; *(Wied) Qannotta,* 'reeds'; *(Il-)Għollieq,* 'brambles'; *(Il-)Ballut,* 'acorn'; *(It-)Tilliera,* 'viscous erigeron'; Ħaż-Żebbuġ: *(Ta') Żagħrun,* 'wild hawthorn'; *(Ta') Ħruf,* fl-Għarbi 'ħruf' hu isem ta' pjanta, bl-Ingliż 'water cress'; Żejtun: *(Ta') Dollieġħa,* 'water melon'; *(Wied) iż-Żiju,* 'olive-leaved buckthorn'.

Minn dix-xhieda toponomastika nitgħallmu żewġ ħwejjeġ importanti: waħda li l-Agrikoltura Maltija u Għawdxija hija storikament Għarbija jew aħjar Maltija-Għarbija u l-oħra li fi żmien il-Għarab, u minn qabilhom ukoll, Malta kellha ħafna iktar siġar milli għandha llum, bħalma kellha ħafna iktar siġar tal-ħarrub, bħal dawk li x'uħud minnhom għadkom tistgħu tarawhom f'saħħithom Tal-Qroqq fejn inbniet l-Università l-ġdida, siġar li biż-żmien, waħda wara l-oħra, tqaċċtu u nqerdu biex flokhom tela' l-bini.

Minbarra t-tagħrif miktub fid-dokumenti miżmumin fl-arkivji tagħna jew f'xogħlijiet li nkitbu fuq il-ħakma tan-Normanni fi Sqallija bħal, ngħidu aħna, *Storia dei Musulmani di Sicilia* ta' Michele Amari, u l-istorja miktuba tul il-ħakmiet l-oħra li ġew wara, tagħrif ieħor fuq l-istorja tal-poplu tagħna f'dawn iż-żminijiet nistgħu neħduh b'deduzzjonijiet raġunevoli, ukoll jekk m'humiex dejjem b'ċertezza assoluta, mix-xhieda li nsibu fi Sqallija u l-Italja ta' Nofs in-Nhar. Il-Lingwa, bħala dokument soċjoloġiku ta' dan iż-żmien u taż-żmien ta' qabel, turi l-għaqda u n-nisġa ta' ġrajjiet politiko-soċjali li jidħlu ġo xulxin, iħallu xhieda tal-bdil li jdaħħlu magħhom fiċ-ċiviltà u l-kultura u jorbtu kontinent ma' ieħor.

Sakemm Malta kienet politikament Għarbija, u għalhekk ukoll lingwistikament Semitika, kliem il-Maltin baqa' xhieda ta' ċivilta Maltija-Għarbija. Imma meta ntemmet il-ħakma Għarbija, u flok il-Għarab daħlu fostna n-Normanni u l-ġnus l-oħra Latini li ġew warajhom, sa żmienna li ra wkoll it-tmiem tal-ħakma politiko-Ingliża (1813-1964), il-vokabularju Malti tbiddel u sar mera ta' ċiviltà u kultura oħra — ċiviltà Ewropea u fl-istess ħin Nisranija. Ta' min jinnota hawnhekk li b'dana kollu r-reliġjon Nisranija ma bdietx hawn Malta fi żmien l-Għarab jew wara li telqu l-Għarab, imma bdiet madwar iżjed minn seba' mitt sena qabel il-ħakma Għarbija, fis-sena 60 W.K. meta Malta kienet provinċja, dak inhar li fix-xtajta tagħna tfarrak il-ġifen li fuqu San Pawl priġunier kien qed isiefer ma' oħrajn għal Ruma flimkien ma' sieħbu San Luqa li ħalla tifkira ta' dil-ġrajja storika fl-Atti ta' l-Appostli (xviii, 1). Dil-ġrajja kienet il-bidu tal-Kristjaniżmu hawn Malta, mill-eqdem fid-dinja Nisranija, li, għalkemm bħal kull fenomenu ieħor, ma seħħx mil-lum għal għada imma ħa ż-żmien tiegħu (forsi xi sekli) u baqa' sħiħ sa llum, minkejja l-kuntatti ma' diversi reliġjonijiet oħra. Mhux biss

baqa' sħiħ imma qatt ma nqata', minn Ruma, il-Belt li fiha laqgħet l-ewwel Papa, San Pietru.

Naraw xhieda tal-qedem tar-reliġjon Nisranija f'Malta fl-għadd ta' kliem Semitiku li juri aspetti fondamentali tar-reliġjon kattolika li ma setgħux waslu Malta minn Ruma jew mingħand qassisin Latini għax ilsien dawn mhux Semi. Dal-kliem bilfors, mela, ġiena mingħand qassisin insara jitkellmu lsien Semi li mingħandhom ħadna dan il-vokabolarju reliġjuż fondamentali — kliem kollu semitiku. Qed ngħid għal kliem bħal: *qrar, magħmudija, tqarbin, għodda ta' Alla* (li dari kienet tfisser sagrament), *frajħa**; *tewba*† tal qrar, u xi kliem ieħor li juri festi tal-knisja tagħna bħalma huma *Għid il-Kbir, Għid il-Ħamiem* u oħrajn. Forsi fil-kelma *Lapsi* u xi ftit kliem ieħor bħal *miru,* nilmħu wkoll fdal ta' l-influwenza tar-rit Biżantin.

Dawn l-eżempji li qed nagħti kollha jsaħħu l-fehma tiegħi li, m'għandniex xi ngħidu, hi wkoll il-fehma ta' oħrajn, li l-istudju tal-lingwa huwa parti integrali mill-istorja ta' pajjiż. Storja u lingwa aktar milli jixbhu lil żewġ ġirien, li joqogħdu fejn xulxin kulħadd f'dar għalih, jixbhu lil tnejn li jgħixu ġo dar waħda b'żewġ bibien imma taħt saqaf wieħed. Għalhekk l-istudju tal-lingwistika llum qiegħed dejjem jinfirex ma' l-attività tal-bniedem fl-istorja (lingwistika storika), fis-soċjetà (lingwistika soċjali jew soċjoloġika), fil-psikoloġija (lingwistika psikoloġika u anki psiko-analitika) u frieghi oħra ta' għerf il-bniedem. F'universitajiet oħra hemm dipartimenti li jispeċjalizzaw fi studji bħal dawn. Bil-mod il-mod, aħna fl-Università mexjin lejn din id-direzzjoni. Kollox bil-mod, imma xi darba naslu.

Influssi oħrajn

Il-kliem li ssellifna minn Sqallija u l-Italja u fi żminijiet aktar qrib, mill-Ingliż (minn dan l-ilsien għadna nissellfu) kollha flimkien, mal-kliem li ħadna mingħand is-Semin, idawru l-istorja soċjoloġika ġdida tal-poplu Malti mill-ħakma Normanna 'l hawn ġo gwarniċ ta' storja Ewro-Afrikana.

Hekk kif tajtkom idea tal-firxa tal-kliem semitiku fuq il-ħajja soċjali sa żminijietna issa, biex dal-kwadru lingwistiku nkomplu

* Illum ngħidulha l-glorja, daqq il-qniepen f'mewt ta' tarbija.

† Illum tingħad aktar 'penitenza'.

nqegħduh ġo gwarniċ sħiħ, ser nagħtikom fuq fuq, idea tal-firxa tal-kliem ta' nisel Romanz fuq id-diversi aspetti tal-ħajja soċjali tagħna. Il-kliem ta' nisel Romanz għandu x'jaqsam l-aktar (a) mar-reliġjon u l-knisja għalkemm il-kelma knisja li ġejja mill-Għarbi *kanisa* u tfisser 'Christian Church' mill-Grieg *ekklesija* (Lat. *ecclesia*), li tingħad ukoll mill-Insara tal-Palestina u oħrajn, ħaġa li turi li ġietna mingħand Insara Semin ma' kliem ieħor reliġjuż li semmejtilkom; (b) it-tnax-il xahar tas-sena, u l-irjieħ barra nofs inhar u r-riħ isfel; (ċ) għadd ġmielu ta' kliem li juri kif wieħed jiġi mill-ieħor fil-familja; (d) kliem tal-mediċina; (e) ħafna mill-kliem li għandu x'jaqsam ma' l-għamara u t-taqsim ta' dar; (f) il-biċċa l-kbira ta' l-ismijiet ta' xorb maħdum, minn barra kliem bħal inbid, xorb alkoħoliku pprojbit għall-Musulmani imma mhux għall-Insara; (g) ħafna mill-kliem ta' l-oġġetti ta' l-ikel minbarra dawk li huma primittivi bħalma huma *ħobż* u *għaġin;* (h) xi ismijiet ta' siġar tal-frott u l-biċċa l-kbira ta' siġar selvaġġi, pjanti li jagħmlu l-ward ifuħ, xi bhejjem ta' erba' saqajn u xi agħsafar (dawl fuq l-ornitoloġija Maltija); (i) il-kotra l-kbira ta' metalli u minerali u ħaġar prezzjuż barra xi kelmiet bħal fidda u deheb li ġabulna isimhom l-Għarab; (j) kliem li għandu x'jaqsam mat-tbaħħir u l-bċejjeċ tal-bini ta' bastiment; (k) u l-kotra kbira ta' kliem li għandu x'jaqsam mad-divertiment.

Hawnhekk nagħtikom eżempju ta' tliet kelmiet li joħorġu mill-istess idea ewlenija imma li jidħlu f'diversi kuntesti soċjali. Fil-kliem tad-divertiment il-kelma Semitika *żfin* hi l-eqdem kelma fi żmienna għax dan il-mod ta' divertiment hu popolari kullimkien, fost il-ġnus kollha ta' kull livell soċjali. Imma mbagħad magħha, u warajha fiż-żmien, għandna l-kelma *ballu* li turi għamla ta' żfin aktar sofistikat. Issa fi żmienna daħlet il-kelma 'dâns' *dance* li turi għamla oħra ta' żfin sofistikat ukoll imma ta' xejra Amerikana jew Ingliża. Dawn it-tliet kelmiet jidħlu fi tliet ambjenti soċjali diversi. Dan hu eżempju ta' influwenza lingwistika-soċjali (i) Semitika (Għarbija); (ii) Taljana; (iii) u Ingliża Amerikana.

Ta' nisel romanz hu wkoll kliem li bih infissru (l) ideat li għandhom x'jaqsmu ma' l-edukazzjoni minbarra dawk l-aktar elementari bħalma huma *qara, kiteb, għallem, għadd,* ħaġa li turi li t-tagħlim hawn Malta għandu storja qadima, (m) il-kotra l-kbira ta' ismijiet ta' l-ilbies, barra dawk ta' lbies primittiv għax niesna minn dejjem kienu jinsġu, iħitu u jilbsu u (n) aġġettivi multiplikattivi

bħalma huma l-kelmiet *singlu, doppju* u *triplu,* kelmiet li nistgħu nfissruhom bil-Malti semitiku wkoll billi ngħidu: għal darbtejn, għal tliet darbiet jew mit-tlieta waħda eċċ.; xi ksur il-għadd, frazzjonijiet bħal meta ngħidu *terz inbid, kwart ħobż* u kliem ieħor li jidħol fid-diversi frieghi tal-ħajja soċjali Maltija.

Min iħares lejn il-kelma bħala għodda tal-kittieb għall-kitba tal-proża jew poeżija (attività letterarja) u jieqaf hemm, jitlef is-sens tal-valur storiku ta' lingwa ta' poplu — jitlef arkivju storiku pre-istoriku.

Wieħed jista' jagħmel pass ieħor 'il quddiem u jara kif u safejn l-istudju ta' l-istorja ta' Malta u ta' l-isem Malti jistgħu jimxu flimkien għal triq twila. L-aktar li għandi f'rasi bħalissa hija l-istorja soċjali ta' Malta, l-istorja mżewqa ta' tiġrib il-poplu li, biex inkunu nafuha aħjar mill-bidunett, bilfors ikollna nfittxu xhieda tagħha fl-ilsien tal-poplu — l-eqdem arkivju storiku li għandu ġensna.

Fuq il-Malti baqa' ħafna x'jingħad minn dawk li għad iridu jitkellmu warajja fis-snin li ġejjin għax jien ma ftaħtx ħlief tieqa waħda fuqu; ftaħt it-tieqa li tagħti għal fuq dar oħra, biex ingħid hekk, id-Dar ta' l-Istorja ta' Malta. Infakkarhom li, kif għidtilkom qabel, qatt ma kien ikun hemm ilsien Malti fid-dinja li kieku ma kienx hemm poplu Malti li jitkellmu; hekk ukoll qatt ma kien ikun hemm Storja Maltija kieku ma kienx hemm Maltin li b'għamilhom bnew din l-istorja. Mela sew il-Lingwa Maltija sew l-Istorja huma t-tnejn dokument ta' poplu wieħed. Dan hu prinċipju ġenerali li japplika għal kull lingwa u storja ta' popli oħra. Hemm pont fejn dawn iż-żewġ dokumenti Maltin mhux biss jiltaqgħu imma jitwaħħdu wkoll u hu sewwa sew f'dan il-pont ta' tlaqqigħ li Storja u Lingwa huma żewġ lemħiet ta' l-istorja nazzjonali tagħna li jidħlu ġo xulxin bħal ħjut fuq il-motwa ta' newl wieħed (in-Newl taż-Żmien) u jdawlu l-ġrajja ta' missirijietna. Għalhekk l-istorja ta' poplu tixbah lil tapit orjentali bi ħjut imlewna.

BIBLJOGRAFIJA:

J. Aquilina, *The Structure of Maltese,* The Royal University of Malta, 1959.
J. Aquilina, *Papers in Maltese Linguistics,* The Royal University of Malta, 1961
J. Aquilina, *L-Ilsien Malti,* Malta, 1948